

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE

Ihmisoikeuskeskuksen rinnakkaisraportti YK:n taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitealle

**Ihmisoikeuskeskuksen rinnakkaisraportti YK:n
taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten
oikeuksien komitealle**

IOK julkaisu 3/2021: ISSN 2670-1944
ISBN 978-952-7117-44-6

Taitto: Joonas Tupala

Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 3/2021
<https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/julkaisut/>
© Ihmisoikeuskeskus
2021 Helsinki

Ihmisoikeuskeskuksen rinnakkaisraportti YK:n taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitealle	3
Kysymys 2: Yritysten ihmisoikeusvastuu	4
Kysymys 3: Saamelaisen alkuperäiskansan oikeuksien suojeleminen	6
Kysymys 4: Naisten ja miesten välinen tasa-arvo työmarkkinoilla	7
Kysymys 5: Sosiaaliturvan taso	9
Kysymys 6: Mielenterveys- ja päihdepalvelut	11
Kysymys 8: Suomen kansallisen ihmisoikeusinstituution resurssit	13
Kysymys 15: Naisten ja miesten välinen tasa-arvo TSS-oikeuksien toteutumisessa	14
Kysymys 18: Vammaisten henkilöiden oikeus työhön	15
Kysymys 21: Lasten oikeus lastensuojelupalveluihin	16
Kysymys 24: Vanhusten oikeudet hoivapalveluissa	17
Kysymys 26: Haavoittuvassa asemassa olevien naisten ja tyttöjen seksuaali- ja lisääntymisterveys	19
Kysymys 27: Syrjimätön ja inklusiivinen koulutus	20
Kysymys 31: Toimeenpanon hyvät käytänteet	21

Ihmisoikeuskeskuksen rinnakkaisraportti YK:n taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitealle

Ihmisoikeuskeskus antoi YK:n taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitealle elokuussa 2020 rinnakkaisraporttinsa Suomen hallituksen maaliskuussa 2020 komitealle antaman Suomen seitsemännen määräaikaisraportin tarkastelua varten.

Ihmisoikeuskeskus on itsenäinen ja riippumaton asiantuntijalaitos, jonka tehtävänä on edistää perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista sekä lisätä yhteistyötä ja tiedonvaihtoa eri toimijoiden välillä. Suomen kansallinen ihmisoikeusinstituutio (NHRI) muodostuu Ihmisoikeuskeskuksesta, sen monipuolisesta 40-jäsenisestä ihmisoikeusvaltuuskunnasta ja eduskunnan oikeusasiamiehen kansliasta. Instituutio perustettiin lailla (eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain muutokset 535/2011), joka tuli voimaan 1. tammikuuta 2012. GANHRI SCA on myöntänyt Suomen ihmisoikeusinstituutiolle A-statuksen.

Kysymys 2:

Ilmoittakaa, mihin toimiin on ryhdytty selkeiden yrityksiä koskevien sääntelypuitteiden luomiseksi, sekä toimenpiteistä, joihin on ryhdytty sen varmistamiseksi, että sopimusvaltion sisällä tai ulkomailla toimivat yritykset ovat riittävän huolellisia ihmisoikeuskysymyksissä ja että niiden toiminnasta taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin kohdistuvat kielteiset vaikutukset estetään. Ilmoittakaa myös, missä laajuudessa sopimusvaltion oikeuskeinoja on suomalaisten yhtiöiden ulkomailla tekemien rikkomusten uhrien käytettävissä ja antakaa tästä yksilöityjä esimerkkejä.

Ihmisoikeuskeskuksen huomautukset:

Vuonna 2019 julkaistun tutkimuksen (FIANT, 3bility Consulting: Words to Deeds) mukaan 94 prosenttia arvioiduista suomalaisista yrityksistä oli sitoutunut ainakin yleisellä tasolla kunnioittamaan ihmisoikeuksia liiketoiminnassaan. Kuitenkin vain 20 prosenttia yrityksistä ilmoitti tunnistavansa ja arvioivansa ihmisoikeusriskejä ja -vaikutuksia järjestelmällisesti. Arvioinnin tulokset osoittavat, että ihmisoikeuksien kunnioittamista koskevien sitoumusten toteuttaminen käytännössä on yleisesti ottaen vieläkin aivan alkuvaiheessa. Tutkimuksessa arvioitiin liiketoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevien YK:n ohjain periaatteiden toteutumista 50 suurimmassa suomalaisessa pörssiyhtiössä. Suomi on ollut edelläkävijä esimerkiksi kansallisen toimeenpanosuunnitelman laatimisessa, mutta tutkimus osoittaa, että myös suurimmilla suomalaisilla yrityksillä on vielä paljon tehtävää ihmisoikeusvaikutusten arvioinnin tulosten integroimiseksi organisaatioidensa prosesseihin ja käytäntöihin. Lisäksi pienillä ja keskisuurilla yrityksillä on vielä vähemmän tietoa ja resursseja liike-elämän ja ihmisoikeuksien kysymyksissä, vaikka YK:n liike-toimintaa ja ihmisoikeuksia koskevat periaatteet koskevat kaikkia yrityksiä.

Lisää tietoa siitä, miten suomalaisyritykset täyttävät ihmisoikeusvastuunsa, on tulossa uu-

desta käynnissä olevasta tutkimuksesta. Tutkimus alkoi vuonna 2020, ja siinä tarkastellaan 80 suomalaista yritystä eri toimialoilta. (SIHTI-hanke, <https://www.hanken.fi/sv/node/2408911>). SIHTI-hanketta toteuttavat Hanken Svenska handelshögskolanin ja Helsingin yliopiston yhteinen tutkimus- ja kehitysinstituutti Centre for Corporate Responsibility (CCR), Ihmisoikeuskeskus, Fiant Consulting Oy ja 3bility Consulting. Ihmisoikeuskeskuksen tehtävänä SIHTI-hankkeessa on vastata ihmisoikeustutkimuksen laadunvarmistuksesta ja ohjata säännöllisesti tutkijoiden työtä hankkeen eri vaiheissa.

Tutkimuksen yhtenä tavoitteena on tarkastella tärkeimpiä haasteita, joita yritykset kohtaavat, ja julkaista tietoa ihmisoikeuksien toteutumisesta. Hanke toteutetaan ja rahoitetaan Suomen hallituksen selvitys- ja tutkimustoiminnan (VN TEAS) alaisuudessa.

Hallitusohjelman mukaan yritystoiminnasta ja ihmisoikeuksista tehdään myös toinen tutkimus, jossa neuvotaan hallitusta sen laatiessa uutta lainsäädäntöä, joka perustuu yritysten due diligence -velvoitteeseen. Tässä yhteydessä on huomattava, että hallituksen määräaikaisraportissa yritysten ihmisoikeusvastuuta koskeva tutkimus ja EU:n tason sääntelyn edistäminen esiintyvät vain mainintoina, eikä siinä tuoda

esiin tutkimuksen tavoitetta, joka on kansallinen lainsäädäntö, joka perustuu due diligence -vaatimuksiin.

Järjestöt ja yritykset tekivät vuonna 2018 yhteistyötä kampanjassa ”Suomi yritys vastuun ykkösketjuun”. Kampanjan tavoitteena oli sisällyttää vuosien 2019–2023 hallitusohjelmaan pakollinen kansallinen ihmisoikeuksien due diligence -lainsäädäntö. Toisin kuin hallituksen raportissa sanotaan, tämä tarkoittaa, että järjestöjen lisäksi myös monet yritykset pyrkivät edistämään lainsäädäntöä. Hallituksen raportissa oletetaan, että kansallista lainsäädäntöä ajavat pääasiassa työntekijäjärjestöt, kun taas yritysten oletetaan kannattavan vain EU-tason sääntelyä.

Ryhmäkanne on esitetty mahdollisena oikeussuojakeinona yritysten ihmisoikeusrikkouksissa (Valleala 2015, TEM). Ryhmäkanne kuuluu kuitenkin vain kuluttaja-asiamiehen toimivaltaan kuluttajan ja kaupan alan toimijan välisissä riita-asioissa.

Ihmisoikeuskeskuksen suositus:

Suomen kansallinen toimintaohjelma YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevien ohjaavien periaatteiden toteuttamiseksi on vuodelta 2014 ja sen sisältämät toimenpide-ehdotukset on suunnattu pääosin vuosille 2014–2016. Ihmisoikeuskeskus katsoo, että suunnitelman vaikutusten arviointi tulisi tehdä ennen uuden toimintaohjelman laatimista. Tässä prosessissa on otettava huomioon yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevan kansallisen lainsäädännön laatiminen.

Kysymys 3:

Antakaa tietoja toimenpiteistä, joita on otettu käyttöön turvaamaan saamelaisen alkuperäiskansan oikeuksien riittävää suojelua, jotta he voivat omistaa ja käyttää maitaan, alueitaan ja luonnonvarojaan sekä vapaasti määrätä niistä. Antakaa lisäksi tietoja niistä olosuhteista, joissa toteutetaan saamelaisen alkuperäiskansan vapaan, ennalta saadun ja tietoon perustuvan suostumuksen saamisen nojalla käytävät kuulemisprosessit, jotka liittyvät heihin mahdollisesti vaikuttaviin päätöksentekoprosesseihin, kuten kehityshankkeiden lupien myöntämiseen. Selostakaa myös, miten sosiaalisten, ympäristö- ja ihmisoikeusvaikutusten arvioinnit suoritetaan ennen näiden lupien myöntämistä. Antakaa tietoja erityistoimenpiteistä, joihin on ryhdytty saamelaisen alkuperäiskansan taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin kohdistuvien kielteisten ilmastonmuutosvaikutusten lieventämiseksi.

Ihmisoikeuskeskuksen huomiot:

Sopimusvaltio kysyi määräaikaisraporttiaan varten saamelaiskäräjiltä sen näkemyksiä asialistan kysymyksestä 3. Osa käräjien näkemyksistä jätettiin kuitenkin pois hallituksen raportista.

Yksi poisjääneistä asioista oli kannanotto kalastuslainsäädäntöön, joka tuli voimaan vuonna 2016 (ja jota muutettiin vuonna 2019). Lainsäädäntö vaikutti heikentävästi saamelaisten oikeuteen käyttää luonnonvaroja. Saamelaiskäräjien mukaan uusi lainsäädäntö heikensi saamelaisten perustuslaillisia oikeuksia. Kalastuslaissa myönnetään oikeus ilmaiseen kalastuslupaan perinteisillä saamelaisten kalastusalueilla

vain Enontekiön, Inarin ja Utsjoen asukkaille, ja siten suljetaan pois ne saamelaiset, jotka eivät asu näissä kunnissa pysyvästi, ja heiltä riistetään tehokkaasti oikeus harjoittaa perinteistä kulttuuriaan. Saamelaisista 65 prosenttia asuu saamelaisalueen ulkopuolella. Näin ollen muutos vaikutti merkittävästi heidän oikeuteensa säilyttää ja kehittää alkuperäiskansana omaa kieltään ja kulttuuriaan, jota sekä Suomen perustuslain 1 §:n 2 momentti että taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia käsittelevä komitea (TSS-komitea) suojelevat.

Kysymys 4:

Antakaa tietoja samanpalkkaisuusohjelman 2016–2019 toimeenpanon tuloksista ja siitä, miten tämä ohjelma tai muut toimenpiteet ovat myötävaikuttaneet 'sama palkka samanarvoisesta työstä' -periaatteen tosiasialliseen noudattamiseen. Selostakaa myös, millä tavoin sopimusvaltio vastaa haasteeseen pienentää miesten ja naisten välistä epätasa-arvoa työmarkkinoilla, etenkin merkittävää ammatillista sukupuolijakoa ja sukupuolten välistä palkkaeroa, sekä lisätä naisten kokopäiväiseen työhön osallistumista. Antakaa tietoja toimenpiteistä, joihin on ryhdytty naisten raskauteen, synnytykseen tai äitiyslomaan perustuvan, työmarkkinoilla tapahtuvan syrjinnän ehkäisemiseksi, ja ilmoittakaa niiden tapausten lukumäärä, jotka on tutkittu ja joista on annettu rangaistus.

Ihmisoikeuskeskuksen huomiot:

Hallituksen raportissa tunnistetaan, että Suomen työmarkkinoilla ja nuorten koulutusvalinnoissa on selvä sukupuolijakauma ja että sukupuolten palkkaero kapenee melko hitaasti.

Hallituksen huomioiden lisäksi Ihmisoikeuskeskus haluaa tuoda esiin ulkomaalaistaustaisten ihmisten tilanteen suhteessa sukupuolten tasa-arvoon työmarkkinoilla.

Ulkomaalaistaustaisten naisten työllisyysaste on alhaisempi ja työttömyysaste vastaavasti korkeampi kuin ulkomaalaistaustaisten miesten. Suomessa vietetyt vuodet lisäävät naisten osallistumista työmarkkinoille enemmän kuin miesten. Ulkomaalaistaustaisten henkilöiden työtä ja hyvinvointia koskevan kyselyn mukaan vuonna 2016 sellaisten naisten kuukausitulot, jotka eivät puhu Suomen virallisia kieliä, olivat 76 prosenttia sellaisten miesten kuukausituloista, jotka eivät puhu Suomen virallisia kieliä, ja 62 prosenttia sellaisten miesten kuukausituloista, jotka puhuvat näitä kieliä.

Sukupuolten väliset erot koulutuksessa ovat suurempia suomalaistaustaisilla kuin ulkomaalaistaustaisilla henkilöillä. Ulkomaalaistaustaisilla naisilla on ollut enemmän insinööritieteiden tutkintoja ja vähemmän terveys- ja hyvinvointialan tutkintoja kuin suomalaistaustaisilla naisilla. Lisäksi ulkomaalaistaustaisilla miehillä

on ollut vähemmän insinööritieteiden tutkintoja kuin suomalaistaustaisilla naisilla. Kuitenkin ulkomaalaistaustaisten 25–54-vuotiaiden naisten Suomessa suorittamista tutkinnoista 45 prosenttia oli terveys- ja hyvinvointialan tutkintoja ja ulkomaalaistaustaisten miesten suorittamista tutkinnoista 40 prosenttia oli insinööritieteiden tutkintoja. Suomessa opiskelu näyttää siten lisäävän sukupuolijakaumaa koulutuksessa.

Ihmisoikeuskeskuksen suositus:

Ihmisoikeuskeskus katsoo, että ulkomaalaistaustaisten tilanne tulisi ottaa huomioon arvioitaessa sukupuolijakaumaa Suomen työmarkkinoilla.

Ihmisoikeuskeskus pyysi omien havaintojensa lisäksi Suomen tasa-arvovaltuutetun näkemyksen.

Suomen tasa-arvovaltuutettu toteaa kysymyksen 4 osalta seuraavaa:

Sukupuolten välistä palkkaeroa ei ole poistettu. Päin vastoin tällä vauhdilla kestää noin 50 vuotta, kunnes naiset ansaitsevat saman verran kuin miehet Suomessa. Oikeusasiamies pani merkille, ettei samapalkkaisuusohjelma jatku, ja totesi, että tulevien toimien olisi oltava kunnianhimoisia ja tavoitteiden mitattavissa. Kolmikantayhteistyön osalta ammattiliittotason tulisi olla mukana keskustyömarkkinajärjestöjen lisäksi, koska keskusjärjestöt eivät enää osallistu palkkaneuvotteluihin.

Palkkakartoituksesta, joka on olennainen osa työnantajan velvollisuutta edistää sukupuolten tasa-arvoa, on säädetty tasa-arvolaisa. Palkkakartoitusten pitäisi auttaa torjumaan palkkasyrjintää ja kaventaa sukupuolten välisiä palkkaeroja. Valitettavasti oikeusasiamies on havainnut seurannassaan, että palkkakartoitukset ovat usein liian epämääräisiä, eivätkä ne anna riittäviä tietoja. Säännöksiä olisi tarkistettava tältä osin. Esimerkiksi palkkatietojen saatavuus olisi varmistettava, ja asianmukaista vertailua asiaankuuluvien ryhmien välillä olisi helpotettava lainsäädännöllä.

Myös ammattien sukupuolijakauma on Suomessa jatkuva ongelma. Vain noin 10 prosenttia työntekijöistä työskentelee aloilla, joissa sekä naisten että miesten osuus työvoimasta on vähintään 40 prosenttia.

Lisäksi perhettä hoitavat pääasiassa naiset, sillä isät pitävät vain noin 10 prosenttia kaikista perhevapaista perhevapaiden sukupuolineutraaliudesta huolimatta. Tämä vaikuttaa naisten asemaan työmarkkinoilla, joilla he kokevat syrjintää. Oikeusasiamiehen mukaan raskauteen ja perheestä vastuussa olemiseen perustuvaa syr-

jintää on edelleen. Asiakkaat ottavat tyypillisesti yhteyttä oikeusasiamieheen, kun määräaikaisen työsopimuksen kesto on rajoitettu raskauden ja perhevapaiden vuoksi tai kun työhön paluu perhevapaan jälkeen vaikuttaa vaikealta tai kun heille on työhaastatteluissa esitetty perheeseen liittyviä asiaankuulumattomia kysymyksiä.

Suomen tasa-arvovaltuutetun keskeiset havainnot:

Perhevapaiden epätasaisella jakautumisella on kaiken kaikkiaan kielteinen vaikutus sukupuolten tasa-arvoon. Tasa-arvovaltuutettu korostaa tarvetta uudistaa perhevapaajärjestelmää siten, että isyysvapaa lisääntyy merkittävästi. Lisäksi oikeusasiamiehen näkemyksen mukaan työsopimuslainsäädännössä olisi kiellettävä määräaikaisen työsopimuksen uusimatta jättäminen raskauden tai perhevapaiden vuoksi sekä kiellettävä määräaikaisen työsopimuksen keston rajoittaminen äitiys-, isyys- tai vanhempainvapaan alkamispäivään. Lainsäädäntötoimien lisäksi tasa-arvoa koskevassa hallituksen toimintasuunnitelmassa olisi käsiteltävä erityisesti raskauteen ja perhevapaasiin perustuvaa syrjintää.

Kysymys 5:

Antakaa tietoja menetelmistä ja kriteereistä, joita on käytössä sen varmistamiseksi, että sosiaalietujen taso mahdollistaa niiden saajille ja heidän perheilleen riittävän elintason. Ilmoittakaa myös, miten sopimusvaltio varmistaa sen, etteivät sosiaaliturvaetuksiin tehdyt leikkaukset vaikuta epäsuhtaisella tavalla heikommassa tai väliinputoajan asemassa oleviin henkilöihin ja ryhmiin.

Ihmisoikeuskeskuksen huomautukset:

Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea tarkasteli tammikuussa 2019 viiden Suomelle annetun päätöksen jatkotoimia, jotka koskivat kollektiivivalituksen olennaisia näkökohtia. Komitea oli todennut niissä rikkomuksen. Kaksi valituksista koski sosiaaliturvaa ja riittävää elintasoa.

Suomen hallitus antoi 15. määräaikastraporttinsa uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan toimeenpanosta tammikuussa 2019.

Valituksessa **Finnish Society of Social Rights v. Finland (Complaint No. 88/2012, decision of 9 September 2014)** komitea toteasi, että 12 artiklan 1 kohtaa ja 13 artiklan 1 kohtaa on rikottu. Useiden sosiaaliturvaetuksien (sairausetuudet, äitiysetuudet, kuntoutusetuudet, perustyöttömyyspäiväraha ja takuueläke) vähimmäistaso oli ilmeisen riittämätön.

Suomen hallitus on vastauksissaan korostanut, että Suomen sosiaaliturvajärjestelmä on monitahoinen ja siinä on eri osia, joiden eri yhdistelmillä pyritään tarjoamaan tarvittavaa apua, joten eri etuuksien yhdistelmiin on kiin-

nitettävä huomiota. Komitea kehotti hallitusta toimittamaan tulevissa kertomuksissa tietoja, mukaan lukien tyypilliset esimerkit eri edunsaajaryhmistä, jotka osoittavat, että tärkeimmät kyseessä olevat hyödyt yhdessä muiden lisäetujen kanssa saavuttavat 12 ja 13 artiklassa tarkoitetun asianmukaisen tason. Hallituksen raportista puuttui kuitenkin vielä joulukuussa 2019 tällaisia tietoja, minkä vuoksi ei ole vielä selvitetty, onko sosiaaliturvajärjestelmä 12 ja 13 artiklassa tarkoitetulla tavalla riittävä.

Toinen valitus sosiaaliturvasta ja riittävästä elintasosta oli The Finnish Society of Social Rights v. Finland (No. 108/2014).

Vuonna 2016 komitea totesi, että peruskirjan 13 artiklan 1 kohtaa on rikottu sillä perusteella, että työmarkkinatuen taso ei riittänyt täyttämään perustarpeita edes yhdistettynä muihin etuuksiin, kuten asumistukeen ja sosiaalietuuteen, jotka kattavat ylimääräiset asumiskustannukset.

Komitea katsoi vuonna 2019, että tilannetta ei ollut saatettu peruskirjan mukaiseksi. Ei ollut osoitettu, että olisi toteutettu toimenpiteitä, joilla työmarkkinatuki olisi saatettu riittävälle tasolle joko yksin tai asumistuen kanssa. Ei ollut osoitettu, että mahdollisten täydentävien sosiaalietuuksien, kuten asumistuen ja toimeentulotuen, vaikutus olisi ollut riittävä parantamaan ratkaisevasti kaikkien kyseisten työmarkkinatuen saajien tilannetta.

Suomen hallitus korosti joulukuussa 2019 antamassaan määräaikaisraportissa jälleen kerran, että Suomessa sosiaaliturva ei koostu pelkästään yksittäisistä rahaetuuksista, vaan se muodostaa kokonaisuuden rahana maksettavista vähimmäisetuuksista ja niiden eri osista, niitä täydentävistä ansiosidonnaisista etuuksista ja palveluista sekä maksukatoista. Suomen järjestelmän peruskirjan säännösten noudattamista arvioitaessa on otettava huomioon tämä kokonaiskuva Suomen sosiaaliturvajärjestelmästä.

Ihmisoikeuskeskuksen suositus:

Koska hallitus ei ole vielä antanut pyydettyjä esimerkkejä Suomen sosiaaliturvajärjestelmästä, ei ole mahdollista todentaa, onko järjestelmä itse asiassa riittävä ja peruskirjan mukainen. Hallitus ei edelleenkään ole toimittanut kansainvälisille elimille tietoja, joiden perusteella ne voisivat arvioida suosituksiensa noudattamista sosiaaliturvan alalla. Ihmisoikeuskeskuksen mielestä olisi tärkeää kerätä ja tarjota riittävästi tietoa, jotta voidaan arvioida, onko Suomen sosiaaliturvajärjestelmä Suomen kansainvälisten velvoitteiden mukainen.

Kysymys 6:

Ilmoittakaa, missä määrin riittäviä mielenterveyspalveluja, mukaan lukien yhteisöperustaisia palveluja, on tarjolla kaikkialla sopimusvaltion alueella ja myös turvapaikan hakijoiden ja maahanmuuttajien saatavilla. Ilmoittakaa, missä määrin jo tehdyt toimenpiteet ovat auttaneet pienentämään sopimusvaltiossa tapahtuvien itsemurhien määrää. Antakaa tietoja maaliskuussa 2018 voimaan astuneesta alkoholilain kokonaisuudistuksesta ja selostakaa etenkin siihen sisältyviä alkoholin väärinkäytön ehkäisyyn tähtääviä, erityisesti nuoria koskevia erityistoimenpiteitä.

Ihmisoikeuskeskuksen huomiot:

Joillakin alueilla Suomessa vaikuttaa olevan pulaa psykiatreista. Tilannetta kuvaa indikaattori, joka osoittaa Kansaneläkelaitoksen korvaaman psykoterapian piirissä olevien henkilöiden määrän. Alueelliset vaihtelut osoittavat yksityisten psykiatristen palvelujen saatavuuden erot.

Mielenterveysliiton vuoden 2019 mielenterveysbarometrin mukaan mielenterveysalan ammattilaiset arvioivat, että mielenterveyspalveluissa tarvitaan lisähenkilöstöä ja että laadukas psykiatrinen hoito on keskittynyt yksityiselle sektorille ja kaupunkiseuduille, minkä vuoksi apua tarvitsevat eivät saa riittävästi apua. Mielenterveysongelmista kärsivät henkilöt ovat kuitenkin yleensä melko tyytyväisiä saamaansa palveluun, kun he ovat päässeet palvelujen pariin.

Suomessa tulotason ja psykiatrisen sairaalahoidon välillä on yhteys. Tutkimusten mukaan vaikuttaa siltä, että mielenterveysjärjestelmä kohtelee ihmisiä eri tavoin tulotasosta riippuen. On mahdollista, että matalapalkkaisilla henkilöillä ei ole pääsyä matalan kynnyksen palveluihin. Näin ollen heidän ongelmansa pahenevat, ja kun he lopulta pääsevät mielenterveysjärjestelmään, he joutuvat suoraan sairaalahoitoon, kun taas korkeamman tulotason henkilöt saavat ennaltaehkäiseviä palveluja. (Kimmo Suokas

et.al. Association of Income with the Incidence Rates of First Psychiatric Hospital Admissions in Finland, 1996-2014).

Turvapaikanhakijoiden alkuterveystarkastuksen valtakunnallinen kehittämishanke (TERTTU), THL ja Maahanmuuttovirasto kehittivät yhdessä turvapaikanhakijoita varten kansallisen terveystarkastuspöytäkirjan, joka otettiin käyttöön kaikissa Suomen turvapaikanhakijoiden vastaanottokeskuksissa. Kidutuksen uhrien kuntoutukseen erikoistuneita yksiköitä on Helsingissä ja Oulussa. Kiintiöpakolaisia saavat kunnat ovat hajallaan eri puolilla Suomea, eikä Suomeen vasta saapuneille ole aina tarjolla matalan kynnyksen mielenterveyspalveluja. Kuntouttavaa psykoterapiaa tarjotaan harvoin kiintiöpakolaisille, eikä välttämättä ole aina tiedossa, että heillä olisi oikeus tulkkauspalveluihin kuntoutusta varten.

Turvapaikanhakijoiden keskuudessa tapahtuu usein itsemurhia, jotka vaikuttavat myös muiden vastaanottokeskusten asukkaiden henkiseen hyvinvointiin.

Pakolaisten mielenterveystyön valtakunnallisen tukirakenteen perustaminen ja osaamisen levittäminen (PALOMA2) -hankkeessa tehdään parhaillaan Healthvillage.fi-palvelun Mental-

Hub-alasivustoa ammattilaisille pakolaisten mielenterveyden tukemista varten.

TERTTU-kehittämishankkeen mukaan suurin osa aikuisista turvapaikanhakijoista oli kokenut traumoja joko kotimaassaan tai turvapaikanhakumatkalla. Erityisesti nuoret olivat kokeneet traumoja. 87 prosenttia nuorista turvapaikanhakijoista oli kokenut jonkinlaisen trauman ennen Suomeen tuloa. Lisäksi Suomessa pitkä turvapaikanhakuprosessi aiheuttaa voimakasta psykologista stressiä, joka usein lisää mielenterveysongelmia.

TERTTU:n mukaan lähes 40 prosentilla aikuisista turvapaikanhakijoista oli Suomeen tullessaan merkittäviä masennuksen ja ahdistuneisuuden oireita. Kolmasosalla lapsista ja nuorista oli psykososiaalisia, emotionaalisia ja/tai käyttäytymisoireita.

Maahanmuuttovirasto on perustanut psykiatrisen yksikön vaikeasti mielenterveysoireisille turvapaikanhakijoille, koska eri puolilla Suomea on pulaa asianmukaisista palveluista. Yksikkö on kuitenkin usein täynnä. Maahanmuuttovirasto on myös tarjonnut turvapaikkayksiköille kriisi- ja perhetyöntekijöitä.

Mielenterveyskysymysten merkittävästä yleisyydestä huolimatta niitä hoidettiin tai niistä keskusteltiin vain hyvin pienessä osassa turvapaikanhakijoiden terveydenhuollon käyntejä. Tämän voidaan olettaa johtavan siihen, että merkittävä osa turvapaikanhakijoiden mielenterveysongelmista jää hoitamatta turvapaikanhakuprosessissa.

Ihmisoikeuskeskuksen suositus:

Mielenterveyspalvelujen ongelmana Suomessa on pikemminkin saatavuus ja kohtuuhintaisuus kuin mielenterveyspalvelujen laatu. Ongelmien ratkaisemiseksi olisi ryhdyttävä toimenpiteisiin.

Kysymys 8:

Selostakaa, missä määrin Suomen kansalliselle ihmisoikeusinstituutiolle osoitetut varat ja henkilös-
töresurssit riittävät sen etenkin taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan tehtävän
tehokkaaseen ja itsenäiseen toteuttamiseen.

Ihmisoikeuskeskuksen huomiot:

Kansallinen ihmisoikeusinstituutio muodostuu Ihmisoikeuskeskuksesta, sen ihmisoikeusval-
tuuskunnasta ja eduskunnan oikeusasiamie-
hestä. Ihmisoikeuskeskus ja sen valtuuskunta
perustettiin lailla vuonna 2011, mutta oikeus-
asiamies jo sata vuotta sitten. Ihmisoikeuskes-
kus sai aluksi hyvin vähän taloudellisia ja henki-
löresursseja aloittaessaan toimintansa vuonna
2012. Vakinaisia toimihenkilöitä oli vain kolme.
Vuonna 2016 henkilöstömäärä kasvoi neljään
työntekijään ja vuonna 2019 seitsemään työntekijään. Vuoden 2021 talousarviossa Ihmisoikeuskeskukselle annetaan kaksi uutta virkaa nuorelle ammattihenkilöstölle. Yleisesti ottaen virkojen määrä lähestyy sitä tasoa, joka oli alun

perin suunniteltu, kun lainsäädäntöä valmisteltiin vuonna 2011. Eduskunnan oikeusasiamiehellä on yleensä melko hyvät resurssit eli noin 60 työntekijää, mutta vammaisten oikeuksia koskevan YK:n yleissopimuksen ja OPCATin uusille tehtäville ei ole osoitettu uusia resursseja oikeusasiamiehen pyynnöistä huolimatta. Erityisesti vuonna 2020 vakinaisiin tehtäviin (ja vuonna 2019 väliaikaisiin tehtäviin) saapuneet viisi uutta työntekijää, jotka työskentelevät iäkkäiden henkilöiden oikeuksien parissa, ovat lisänneet Suomen kansallisen ihmisoikeusinstituution valmiuksia toteuttaa taloudellisia ja sosiaalisia oikeuksia koskevat tehtävänsä.

Kysymys 15:

Antakaa tietoa miesten ja naisten välistä tasa-arvoa koskevan lain sekä hallituksen tasa-arvo-ohjelman 2016–2019 toimeenpanon vaikutuksista sukupuoleen perustuvan syrjinnän ehkäisemisessä ja sukupuolten yhdenvertaisuuden edistämässä taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien käytössä, etenkin vähemmistöihin kuuluvien naisten, ikääntyneiden naisten ja vammaisten naisten kohdalla.

Ihmisoikeuskeskuksen huomiot:

Kuten hallitus on raportissaan todennut, Suomessa ei ole virallisia tilastotietoja vammaisten työllisyysasteesta. Ihmisoikeuskeskus suosittelee, että tiedonkeruuta, tilastojen keruuta ja tilastojen saatavuutta pyritään parantamaan tilanteen korjaamiseksi. Hallituksen uuden ihmisoikeustoimintaohjelman ihmisoikeusindikaattoreita koskevassa työssä puututaan ainakin osittain haavoittuvassa asemassa olevia ryhmiä koskevien tietojen ja indikaattorien puutteeseen.

Ihmisoikeuskeskuksen ja Vammaisfoorumin vuonna 2018 tekemässä vammaisille osoitetussa kyselyssä kävi ilmi, että suurin osa vastaajista (n=1 525) sai työkyvyttömyyseläkettä (48 prosenttia), 15 prosenttia oli työssä ja 7 prosenttia työttömänä. Työllistymisaste vaihtelee huomattavasti vammaaryhmittäin. Alhaisin työllisyysaste on kehitysvammaisten keskuudessa (6 prosenttia). Samanlaisia tuloksia saatiin yhdenvertaisuusvaltuutetun vuonna 2016 tekemästä kyselystä, jonka mukaan 45 prosenttia vastaajista (n=518) sai työkyvyttömyyseläkettä, 18 prosenttia oli työssä ja 12 prosenttia työttömänä.

Ihmisoikeuskeskuksen suositukset:

Ihmisoikeuskeskus toteaa, että nuorisotakuujärjestelmässä on epäselvyyttä, joka pahimmillaan sulkee vammaiset henkilöt alle 25-vuotiaille taattujen palvelujen ulkopuolelle. Ihmisoikeuskeskuksen tietoon on tullut, että osa paikallisviranomaisista ei katso työkyvyttömyyseläkettä saavia vammaisia henkilöitä oikeutetuiksi työmarkkinoille pääsyä edistäviin toimenpiteisiin.

Hallitus ei ole sisällyttänyt kertomukseensa tietoa ikääntyneistä naisista tai vammaisista naisista, ja kertomuksessa on vain satunnaisia kommentteja vähemmistöihin kuuluvista naisista. Ihmisoikeuskeskus suosittelee, että haavoittuvassa asemassa olevista ryhmistä olisi kerättävä enemmän tietoa.

Kysymys 18:

Selostakaa, missä määrin tehdyt toimenpiteet ovat edistäneet vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia saada tuottavaa palkkatyötä. Antakaa myös tietoa toimenpiteistä, joita on tehty kohtuullisten mukautusten tarjoamiseksi.

Ihmisoikeuskeskuksen huomautukset:

Hallitus ei ole kehittänyt kansallisia politiikkoja työkyvyttömyyseläkeläisten, jotka eivät koskaan ole olleet palkkatyössä, työmarkkinoille integroimiseksi. Hallitus on kuitenkin kehittänyt ja toteuttanut politiikkoja, joilla edistetään sellaisten ryhmien työllistymistä, joilla on aiemmin ollut sitoumuksia työmarkkinoilla. Tähän ryhmään voi kuulua vammaisia henkilöitä.

Ihmisoikeuskeskus panee huolestuneena merkille, että virallista tietoa kohtuullisten mukautusten käytöstä työmarkkinoilla ei ole. Näin ollen ei ole mahdollista todeta, ovatko hyväksytyt toimenpiteet onnistuneita. Ihmisoikeuskeskuksen ja vammaisfoorumin vuonna 2018 tekemän kyselyn mukaan vastaajista 47 prosenttia (n=449) oli kahden viime vuoden aikana kokenut syrjintää työmarkkinoilla kohtuullisten mukautusten osalta.

Ihmisoikeuskeskuksen suositukset:

Ihmisoikeuskeskus katsoo, että on kehitettävä politiikkoja, joilla pyritään erityisesti edistämään vammaisten pääsyä työmarkkinoille ottaen huomioon erilaiset vammaryhmät.

Ihmisoikeuskeskus korostaa, että on tärkeää parantaa tiedonkeruuta työmarkkinatilanteen seuraamiseksi kohtuullisten mukautusten käytön osalta.

Kysymys 21:

Antakaa tietoja saatavilla olevista lastensuojelupalveluista ja siitä, missä määrin nämä palvelut varmistavat etenkin vähemmistöihin kuuluvien, mukaan lukien maahanmuuttajataustaisten lapsiperheiden, täysimääräisen suojelun. Antakaa tietoa sijaishuoltoa koskevan lainsäädännön täytäntöönpanosta ja toimenpiteistä, joihin on ryhdytty pyrittäessä edistämään perhe- ja yhteisöhoitoa niiden lasten kohdalla, joilla ei ole perheyhteisöä, sekä selostakaa olemassa olevia mekanismeja, joilla valvotaan laitoksissa tai sijaishuollossa olevien lasten oikeuksia.

Ihmisoikeuskeskuksen huomautukset:

Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia ilmoitti lokakuussa 2019, että sijaishoidossa olevien lasten kantelut olivat lisääntyneet merkittävästi sen jälkeen, kun oikeusasiamiehen kanslian virkamiehet olivat tehneet tarkastuksia lasten kodeissa. Vuonna 2019 eduskunnan oikeusasiamiehen kansliassa tehtiin 35 tällaista kantelua. Kantelut koskivat muun muassa kohtelua sijaishoitopaikassa, sijaishuoltoon liittyvää päätöksentekoa ja rajoittavien toimenpiteiden käyttöä.

Annetuista päätöksistä noin 70 prosenttia johti oikeusasiamiehen toimiin. Samalla ajanjaksolla noin 16 prosenttia kaikista sosiaalihuollon tapauksista johti toimenpiteisiin ja vajaat 14 prosenttia kaikista kanslian käsittelemistä valituksista johti toimenpiteisiin aiheesta riippumatta.

Ihmisoikeuskeskuksen suositus:

Ihmisoikeuskeskus katsoo, että hallituksen olisi pitänyt sisällyttää kertomukseensa myös tietoa lastensuojelupalvelujen tarpeessa olevista vammaisista lapsista, koska nämä lapset ovat erityisen haavoittuvassa asemassa.

Kysymys 24:

Antakaa tietoa erityistoimista, joita on tehty sen varmistamiseksi, että vanhuksilla on mahdollisuus riittävään hoivaan ja hoitoon, sekä tietoa lääkäreille, terveyden- ja sosiaalihuollon ammattilaisille suunnatuista vanhusten oikeuksia koskevista koulutusohjelmista.

Ihmisoikeuskeskuksen huomautukset:

Vuonna 2013 voimaan tullut laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta ja iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvueluista (980/2012) on pantu täytäntöön kunnissa tehokkaasti. Kuntien omat täytäntöönpanotoimet nostavat kuitenkin palvelujen piiriin pääsyn kynnyistä lainsäätäjän tarkoituksen vastaisesti. Asiakkaan fyysisten ja kognitiivisten valmiuksien arviointi on siirtänyt syrjään sosiaalisia näkökohtia kuntien soveltamisohjeissa. Tämän seurauksena iäkkään henkilön oma koti ja jäljellä olevat valmiudet muuttuvat asiakkaan hyvinvoinnin oikeudellisista takeista riittävien palvelujen saannin esteiksi. Asiakkaan valinnanvapauden toteutuminen palvelusetelillä nostaa palveluihin pääsyn kynnyistä, kun sitä käytetään sellaisissa palveluissa, joissa asiakkailla itsenäisen valinnan edellytykset ovat ensisijaisesti alhaiset. Kun asiakkaat eivät pysty käyttämään valinnanvapauttaan täysimääräisesti, he joutuvat toimimaan kuluttajana muiden ohjauksessa. (Laura Perttola: Crossing the threshold: Socio-legal barriers to access to care at old age in Finland, 2019),

Artikkeli **Care poverty: unmet care needs in a Nordic welfare state** (Teppo Kröger et alia, 2019) esittelee hoivaköyhyyden käsitteen. Hoivaköyhyydellä tarkoitetaan hoivatarpeiden riittämätöntä kattamista, joka johtuu yksilöllis-

ten ja yhteiskunnallisten tekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta. Artikkelissa tarkastellaan hoivaköyhyyden tasoa ja ennusteita yli 75-vuotiaiden väestön joukossa Suomessa. Tiedot ovat peräisin vuosina 2010 ja 2015 tehdystä kyselystä. Suomen hoivajärjestelmän universalistisista tavoitteista huolimatta 26 prosenttia vastaajista, joilla on rajoituksia päivittäisessä toiminnassa, kohtasi päivittäisen elämän toimiin liittyvää hoivaköyhyyttä; päivittäiseen elämään liittyvän hoivan köyhyysaste oli 17 prosenttia. Hoivaköyhyys liittyi tulotasoon, terveydentilaan ja asuinjärjestelyihin.

Apulaisoikeusasiamies, joka oli huolissaan vanhustenhuollon ohjeiden ja valvonnan puutteesta, laati selvityksen vanhustenhuollosta vuonna 2019. Tarkoituksena oli tunnistaa, miten kunnat voisivat ennakoivasti varmistaa, ettei yhtään muistisairasta vanhusta kohdeltaisi väärin. Selvityksen tarkoituksena oli myös tuoda esiin, mihin toimiin kunnat voisivat ryhtyä, jos vakavia puutteita on jo ilmennyt.

Selvityksen mukaan kuntien vanhustenhuollon toimintatavoissa ja käsittelyssä on vakavia puutteita: Kuntien harjoittama valvonta on ollut riittämätöntä, eivätkä kunnat ole täyttäneet lakisääteisiä velvoitteitaan huolehtia siitä, että vanhuksille, jotka asuvat laitoksessa tai avuste-

tussa asumisyksikössä ja joilla on muistisairaus, on määrätty omatyöntekijä.

Suomessa alkoi vuonna 2019 vanhustenhuoltoa koskeva keskustelu ja kansallinen kriisi, kun **aluehallintovirasto** havaitsi vakavia puutteita Länsi-Suomessa sijaitsevassa vanhusten palveluasumisyksikössä. Tämän seurauksena **sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira)** päätti sulkea yksikön.

Jo vuosina 2015–2018 aluehallintovirastot olivat käsitelleet useita vanhusten palveluasumisyksiköiden valvontatapauksia. Virastot antoivat yksiköille ohjausta, jota ei kuitenkaan noudatettu riittävästi, ja asiakasturvallisuus heikkeni edelleen. Samalla vanhustenhuollon palveluja tuottavat suuret yksityiset yritykset jatkoivat kasvuaan. Asiakkaat tarvitsivat keskimäärin aiempaa enemmän apua, mutta henkilöstömäärä ei vastaavasti noussut.

Valviran käsittelemien tapausten määrä kasvoi nopeasti, kun vanhustenhuollon ongelmista keskusteltiin julkisesti (179 tapausta vuonna 2017, 207 tapausta vuonna 2018 ja 583 tapausta vuonna 2019). Tapaukset lisääntyivät vastaavasti myös aluehallintovirastoissa.

Toistuvia ongelmia olivat ammattitaitoisen henkilöstön puute, resurssien puute, puutteelliset hoito- ja palvelusuunnitelmat, johtamisen puutteet, lääkevalmisteiden potilasturvallisuuden liittyvät ongelmat, riittämättömät terveydenhuollon palvelut ja omavalvonnan puutteet.

Valvira ja aluehallintovirastot järjestivät syksyllä 2019 alueelliset seminaarit kunnille ja palveluntuottajille vanhustenhoidon alalla. Tarkoituksena oli antaa ohjausta vanhustenhoidon laadun parantamiseksi sekä asiakkaiden oikeuksien ja turvallisuuden vahvistamiseksi. Ihmisoikeuskeskus osallistui seminaareihin luennoimalla vanhusten perus- ja ihmisoikeuksista.

Kuten hallitus toteaa raportissaan, THL tekee joka toinen vuosi ikääntyneiden palvelujen tilannetta koskevan selvityksen, jossa esimerkiksi tuetaan kuntia ikääntyneiden palvelujen kehittämisessä antamalla tietoa palveluyksiköiden johdon näkökulmasta. Kysely on kuitenkin suunnattu vain palveluntarjoajille, joten saadut tiedot perustuvat pääasiassa niiden subjektiivisiin näkemyksiin tilanteesta, eivät palvelujen käyttäjien näkemyksiin.

Ihmisoikeuskeskuksen suositus:

Ihmisoikeuskeskus korostaa tarvetta antaa riittävät resurssit laadukkaaseen vanhustenhuoltoon ja systemaattiseen tiedonkeruuseen. On myös tärkeää, että ikääntyneiden oikeuksien toteutumisen seurantaan on resursseja ja että ikääntyneitä eri tilanteista ja taustoista kuullaan näissä prosesseissa.

Kysymys 26:

Raportoikaa toimista, joihin on ryhdytty niiden haasteiden voittamiseksi, joita huono-osaisten ja syrjäytyneiden ryhmien naisilla ja tytöillä on yhä seksuaali- ja lisääntymisterveyteen liittyvien palveluiden saavuttamisessa sekä tarvikkeiden ja informaation saannissa. Antakaa tietoa toimista, joihin on ryhdytty vammaisten naisten ja tyttöjen tukemiseksi heidän seksuaali- ja lisääntymisterveyttään koskevassa päätöksentekoprosessissa.

Ihmisoikeuskeskuksen huomiot:

Ihmisoikeuskeskus yhtyy kansalaisjärjestöjen hallituksen raportissa esittämään näkemykseen ja toteaa, että vammaisten naisten ja tyttöjen saatavilla ei ole riittävästi tietoa seksuaali- ja lisääntymisterveydestä.

Ihmisoikeuskeskuksen suositus:

Ihmisoikeuskeskuksen mielestä tarvitaan tehokkaita toimia seksuaali- ja lisääntymisterveyttä koskevan yksilöllisen tiedon saatavuuden ja saavutettavuuden takaamiseksi vammaisille naisille ja tytöille.

Kysymys 27:

Antakaa tietoa toimista, joihin on ryhdytty sen varmistamiseksi, että haavoittuviin ryhmiin, etenkin vähemmistöryhmiin kuuluvilla lapsilla sekä maahanmuuttaja-, turvapaikanhakija- ja pakolaislapsilla on asianmukainen mahdollisuus saada esiopetusta. Antakaa tietoa erityistoimista, joihin on ryhdytty koulupudokasmäärien ja oppimistulosten puutteiden vähentämiseksi, todellisuudessa ilmenevän syrjinnän ja erottelun välttämiseksi ja maahanmuuttajataustaisten ja romanilasten koulukiusaamisen torjumiseksi. Kuvaile toimia, joihin on ryhdytty syrjimättömän koulutuksen takaamiseksi vammaisille lapsille.

Ihmisoikeuskeskuksen huomautukset:

YK on jo 1980-luvulla vastustanut erityiskoulu- ja ihmisoikeusohjelmissaan. Jo vuonna 1994 erityisopetusta koskevassa Unescon Salamancan julistuksessa otettiin selkeä kanta lasten osallistavaan koulutukseen. Julistuksen mukaan erityisopetusta tarvitsevilla lapsilla on oltava pääsy tavallisiin kouluihin, joiden olisi sovellettava lapsikeskeistä pedagogiikkaa, joka pystyy vastaamaan erityisopetusta tarvitsevien lasten tarpeisiin.

Osallisuuden periaate edellyttää ympäristön sopeutumista yksilön tarpeisiin. Lapsen laittaminen erityiskouluun integroi lapsen koulutusjärjestelmään, mutta ei osallistavalla tavalla eikä siinä yhteisössä, jossa lapsi asuu, kuten vammaisyleissopimuksen 24 artiklassa edellytetään.

Perusopetuslaissa säädetään, että kunta määrää oppivelvollisen lapsen lähikoulun. Laki ei kuitenkaan takaa pääsyä lähikouluun, koska koulutusjärjestelyihin liittyvästä perustellusta syystä kunta voi vaihtaa lapsen koulupaikkaa.

Lapsen osoittaminen muualle kuin lähikouluunsa voi liittyä lähikoulun saavutettavuuteen tai asianmukaisen tuen tai muun henkilöstön saatavuuteen. Tämä johtaa tilanteeseen, jossa vammaisilla lapsilla tai ulkomaalaistaustaisilla lapsilla ei ole kansallisen lainsäädännön nojalla oikeutta osallistavaan ja valtavirtaiseen koulutukseen omassa ympäristössään.

Kysymys 31:

Antakaa tietoa sopimusvaltion raportointijaksolla kehittämistä toimeenpanon hyvistä käytänteistä, jotka ovat vahvasti myötävaikuttaneet taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien toteutumiseen etenkin syrjäytyneiden ja haavoittuvien henkilöiden ja ryhmien kohdalla. Kertokaa, kuinka komitean edelliset loppupäätelmät (E/C.12/FIN/CO/6) on otettu huomioon näiden käytänteiden kehittämisessä.

Ihmisoikeuskeskuksen huomiot:

Hallitus on jättänyt raportistaan pois useita tärkeitä ohjelmia, kuten YK:n vammaissopimuksen kansallinen toimintasuunnitelman (2018–2019) ja lasten ja nuorten turvallisuuden edistämisen kansallinen toimintaohjelman (2018–2025).

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE

00102 Eduskunta, Helsinki
www.ihmisoikeuskeskus.fi

00102 Riksdagen, Helsingfors
www.manniskorattscentret.fi